

**Przeciwdziałanie antysemityzmowi poprzez dodatkowe propozycje do programów
szkolnych z perspektywy żydowskiej**

BIAŁA KSIĘGA

Rekomendacje do nauczania o Holokauście w Polsce

Rekomendacje do nauczania o Holokauście w Polsce

Halina Postek

Wstęp

Przed wybuchem II wojny światowej w 1939 roku mieszkała w Polsce największa w Europie, niemal 3,5 milionowa diaspora żydowska. Osadnictwo żydowskie na ziemiach polskich sięga początków państwa, zatem związki społeczności żydowskiej z Polską liczą niemal 1000 lat. Pierwsi Żydzi przybyli do kraju Polan w XI wieku, uciekając przed tumultami antyżydowskimi, które miały miejsce w Zachodniej Europie podczas wypraw krzyżowych. Licniejsza migracja nastąpiła w wiekach XII i XIII. Dla unormowania ich sytuacji prawnej ogromne znaczenie miał nadany w 1264 roku przez księcia śląskiego Bolesława Pobożnego przywilej, zwany kaliskim. Rozszerzony na ziemie całej Polski 100 lat później przez króla Kazimierza Wielkiego gwarantował Żydom wolność prowadzenia działalności gospodarczej, swobodę poruszania się i wyznawania swojej religii. Podobnie jak w innych krajach ówczesnej Europy Żydzi zyskiwali status Sług Skarbu trafiając pod bezpośrednią opiekę władcy. W średniowieczu Żydzi odgrywali istotną rolę w rozwoju miast, handlu i rzemiosła. Epokę później, w okresie złotego wieku Rzeczypospolitej, Żydzi bywali finansistami i doradcami królów. Odegrali ważną rolę w rozwoju gospodarczym kraju w epoce nowożytnej. Równie znaczący był ich udział w walkach narodowowyzwoleńczych – w powstaniu kościuszkowskim, powstaniu styczniowym, w Legionach Piłsudskiego. Walczyli w szeregach wojska polskiego podczas obu wojen światowych. Wielu z nich zostało zamordowanych w Katyniu.

Nie można przecenić wkładu Żydów do kultury polskiej – najwięksi poeci i pisarze języka polskiego mieli żydowskie korzenie. W Polsce rozwinął się język żydowski – jidysz, w którym tworzył wywodzący się z Polski laureat nagrody Nobla, Izaak Baszewis Singer.

Żydzi obecni byli w polityce polskiej. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku weszli do polskiego parlamentu, uczestnicząc w stanowieniu prawa. Rezultatem wspólnej

historii Polaków i Żydów była nie tylko trwała i wyraźna obecność tych ostatnich we wszystkich bez mała ważnych wydarzeniach kształtujących polską historię i polską tożsamość narodową, ale także liczący się wpływ na kulturę, sztukę, gospodarkę, ekonomię i politykę państwa polskiego.

Trwająca ponad 1000 lat historia obecności Żydów w Polsce została tragicznie przerwana zagładą społeczności żydowskiej podczas II wojny światowej. Po kolejnych falach emigracji roku tylko nieliczni spośród tych, którzy przeżyli, pozostali w Polsce. Po 1989 roku nastąpiła udana próba odbudowania życia żydowskiego w Polsce. Choć w dzisiejszej Polsce liczba mieszkańców pochodzenia żydowskiego stanowi niewielki odsetek całej populacji, instytucjonalne życie żydowskie rozwija się bardzo dobrze. Wyznawcy judaizmu realizują swoje potrzeby religijne w gminach żydowskich oraz innych związkach wyznaniowych, oprócz tego funkcjonuje kilkadziesiąt żydowskich świeckich organizacji pozarządowych, z najliczniejszą z nich – Towarzystwem Społeczno-Kulturalnym Żydów w Polsce.

Ten kontekst historyczny, ale także kulturowy, społeczny, ekonomiczny i polityczny należy uwzględnić prowadząc lekcje o Holokauście. Proponujemy zatem, by programy nauczania historii i języka polskiego rozszerzyć o treści związane z historią polskich Żydów. Dzięki temu łatwiejsze dla ucznia stanie się zrozumienie konsekwencji, jakie spowodował Holokaust w Polsce i tego, czym dla polskiej kultury była zagłada prawie całej społeczności żydowskiej. Znajomość sytuacji społeczno-politycznej w Polsce okresu międzywojennego pozwoli zrozumieć różnorodność postaw, zachowań i motywacji Polaków postawionych w obliczu tragedii swoich żydowskich sąsiadów.

I

Podstawy programowe

W podstawach programowych opracowanych dla szkół podstawowych i ponadpodstawowych temat Holokaustu jest obecny, bądź może być wprowadzony ze względu na sugerowane cele nauczania, w programach dwóch przedmiotów – historii i języka polskiego.

Szkoła podstawowa

Historia

Uczeń:

- charakteryzuje politykę Niemiec na terenach okupowanej Europy;

- przedstawia zagładę Żydów oraz Romów i eksterminację innych narodów;
- zna przykłady bohaterstwa Polaków ratujących Żydów z Holokaustu;

Język polski

Zadaniem nauczyciela języka polskiego na II (klasy 4-8) etapie edukacyjnym jest przede wszystkim:

- rozwijanie poczucia tożsamości narodowej oraz szacunku dla tradycji;
- rozwijanie w uczniu ciekawości świata, motywacji do poznawania kultury własnego regionu oraz dziedzictwa narodowego;
- kształtowanie postawy otwartości wobec innych kultur i szacunku dla ich dorobku;
- wychowanie do przyjmowania aktywnych postaw w życiu i brania odpowiedzialności za własne czyny.

Szkoły ponadpodstawowe

Historia

Branżowa szkoła I stopnia

III. Kryzys demokracji w Europie Zachodniej.

Uczeń:

- porównuje faszyzm z nazizmem, uwzględniając organizację państwa, ideologię oraz politykę wobec społeczeństwa;

VII. II wojna światowa.

Uczeń:

przedstawia przyczyny i skutki Holokaustu oraz opisuje przykłady oporu ludności żydowskiej

III. Kryzys demokracji w Europie Zachodniej.

Uczeń:

- porównuje faszyzm z nazizmem, uwzględniając organizację państwa, ideologię oraz politykę wobec społeczeństwa;

VII. II wojna światowa.

Uczeń:

- przedstawia przyczyny i skutki Holokaustu oraz opisuje przykłady oporu ludności żydowskiej

Liceum/technikum (poziom podstawowy)

XLIX. Niemiecka polityka eksterminacji.

Uczeń:

- przedstawia ideologiczne podstawy eksterminacji Żydów oraz innych grup etnicznych i społecznych, prowadzonej przez Niemcy hitlerowskie;
- charakteryzuje etapy eksterminacji Żydów (dyskryminacja, stygmatyzacja, izolacja, zagłada);
- rozpoznaje główne miejsca eksterminacji Żydów polskich i europejskich oraz innych grup etnicznych i społecznych na terenie Polski i Europy Środkowo-Wschodniej (w tym: Auschwitz-Birkenau, Treblinka, Sobibór, Babi Jar);
- opisuje postawy ludności żydowskiej wobec Holokaustu, z uwzględnieniem powstania w getcie warszawskim;
- charakteryzuje postawy społeczeństwa polskiego i społeczności międzynarodowej wobec Holokaustu, z uwzględnieniem „sprawiedliwych”, na przykładzie Ireny Sendlerowej, Antoniny i Jana Żabińskich oraz rodziny Ulmów.

Liceum/technikum (poziom rozszerzony)

XLIX. Niemiecka polityka eksterminacji.

Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

- rozróżnia terminologię stosowaną w nauce na określenie niemieckiej polityki eksterminacyjnej w okresie II wojny światowej (m.in. Holokaust, Szoa, Porajmos);
- wyjaśnia religijne, kulturowe i polityczne korzenie rasizmu i antysemityzmu;
- przedstawia rasistowską i antysemicką politykę Niemiec hitlerowskich przed II wojną światową;
- przedstawia i omawia działania rządu Rzeczypospolitej Polskiej wobec tragedii Zagłady, z uwzględnieniem misji Jana Karskiego i roli „Żegoty”.

Język polski

Szkoła ponadpodstawowa

Cele kształcenia – wymagania ogólne

Kształcenie literackie i kulturowe

- Kształcenie umiejętności świadomego odbioru utworów literackich i tekstów kultury na różnych poziomach: dosłownym, metaforycznym, symbolicznym, aksjologicznym.
- Budowanie systemu wartości na fundamencie prawdy, dobra i piękna oraz szacunku dla człowieka.
- Kształcenie umiejętności rozpoznawania i wartościowania postaw budujących szacunek dla człowieka (np. wierność, odpowiedzialność, umiar) oraz służących budowaniu wspólnot: państwowej, narodowej, społecznej (np. patriotyzm, sprawiedliwość, obowiązkowość, szlachetność, walka, praca, odwaga, roztropność).

Tworzenie wypowiedzi

- Doskonalenie umiejętności wyrażania własnych sądów, argumentacji i udziału w dyskusji.
- Kształcenie umiejętności formułowania i uzasadniania sądów na temat dzieł literackich oraz innych tekstów kultury.

Samokształcenie

- Doskonalenie umiejętności korzystania z różnych źródeł informacji, w tym zasobów cyfrowych, oceny ich rzetelności, wiarygodności i poprawności merytorycznej.

Treści nauczania

Zakres podstawowy

Kształcenie literackie i kulturowe

Uczeń :

- wykorzystuje w interpretacji utworów literackich potrzebne konteksty, szczególnie kontekst historycznoliteracki, historyczny, polityczny, kulturowy, filozoficzny, biograficzny, mitologiczny, biblijny, egzystencjalny;

Odbiór tekstów kultury

Uczeń:

- przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych;
- odczytuje pozaliterackie teksty kultury, stosując kod właściwy w danej dziedzinie sztuki.

Tworzenie wypowiedzi

Uczeń:

- formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;
- zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

Lektura obowiązkowa

- Hanna Krall, *Zdążyć przed Panem Bogiem*
- Czesław Miłosz, wiersze wybrane np. *Campo di Fiori*

Lektura uzupełniająca

- Zofia Nałkowska, *Przy torze kolejowym*
- Kazimierz Moczarski, *Rozmowy z katem*

II

Propozycje uzupełnienia tematów dotyczących historii, religii i tradycji Żydów

Z przytoczonych wyżej treści i celów nauczania wnosić można, że uczeń szkoły polskiej może zdobyć wiedzę o Holokauście w zakresie zależnym od poziomu nauczania i typu szkoły, do której uczęszcza.

Jednak by przekazywane treści mogły zintegrować się w umyśle ucznia w pewną całość, **potrzebna jest przekazywana na wcześniejszych etapach nauczania historii i języka polskiego, wiedza dotycząca tysiącletniej obecności Żydów w Polsce, ich wkładu w polską kulturę i rozwój gospodarczy, ekonomiczny i społeczny Polski.**

I tak na przykład do realizacji celów wymienionych w zadaniach nauczyciela języka polskiego („kształtowanie postawy otwartości wobec innych kultur i szacunku dla ich dorobku”) **konieczna jest podstawowa wiedza na temat religii Żydów – judaizmu.** Brak takich informacji powoduje niezrozumienie odrębności tradycji i obyczajowości żydowskiej, co skutkuje łatwością przyjmowania nieprawdziwych i krzywdzących stereotypów.

Wiedza na temat religii Żydów i kontekstu historycznego, w którym powstawała, jest niezbędna do zrozumienia podstawowego tekstu kultury światowej: Biblii. Fragmenty Biblii znajdują się w lekturach przewidzianych dla obu poziomów nauczania: szkoły podstawowej i ponadpodstawowej.

Podobnie z zadaniami i celami wymienionymi w podstawach programowych do historii. Ich realizacja wymaga od ucznia pogłębienia informacji dotyczącej historii Żydów. Bez jej znajomości nie sposób w sensowny sposób wykonać na przykład celu: (uczeń) „przedstawia przyczyny i skutki Holokaustu.”

Nasze propozycje zakładają wzbogacenie podstaw programowych o następujące tematy:

Starożytność

1. Historia judaizmu – przymierze z Bogiem

Korzenie judaizmu sięgają patriarchy Abrahama, który przybył w początkach II tysiąclecia p.n.e. wraz z rodziną z Mezopotamii do Kanaanu. W mieście Sychem Abraham zawarł przymierze z Bogiem, którego znakiem stało się obrzezanie.

Jakub, wnuk Abrahama, miał dwunastu synów – dali oni początek dwunastu plemionom, z których powstał naród żydowski. Jakub, który otrzymał imię Izrael, uważany jest za ojca narodu żydowskiego.

Kluczową postacią w okresie powstawania judaizmu, uważaną za twórcę narodu żydowskiego i największego z proroków był Mojżesz. Wyprowadził on Żydów z Egiptu do Ziemi Obiecanej (Kanaanu). Na górze Synaj Mojżeszowi została objawiona Tora, zwana Pięcioksięgiem Mojżesza. Jej symbolem są dwie tablice z wyrytym na nich Dekalogiem czyli Dziesięciorgiem Przykazań. Od tego momentu Jahwe stał się jedynym Bogiem Żydów, natomiast Żydzi przyjęli na siebie misję narodu wybranego. Historycznie judaizm dzieli się dwa podstawowe okresy – judaizm biblijny oraz judaizm talmudyczny. Głównym punktem odniesienia dla judaizmu biblijnego jest Biblia Hebrajska (Tanach), nazywana przez chrześcijan Starym Testamentem. Kanon Biblii Hebrajskiej dzieli się na trzy części: Tora (Prawo), *Newiim* (Prorocy) i *Ketuwim* (Pisma) i składa się z 24 ksiąg.

Judaizm talmudyczny (pobiblijny) został ukształtowany w okresie działalności rabinów i opierał się na literaturze rabinicznej, zwanej talmudyczną. Talmud to najważniejsza po Biblii Hebrajskiej księga judaizmu, która składa się z dwóch części: Miszny (zbioru pouczeń regulujących prawidłowe postępowanie) i Gemary (uzupełnienie, wyjaśnienia i komentarzy do Miszny). Ze względu na treść Talmud dzieli się na dwie części: halachę, która zawiera nakazy prawa oraz przepisy dotyczące kultu religijnego i życia codziennego oraz hagadę, stanowiącą przypowieści i legendy.

2. Doktryna religijna judaizmu.

Judaizm jest najstarszą religią monoteistyczną na świecie. Jedynym Bogiem Żydów jest Jahwe – „Bóg Abrahama, Izaaka i Jakuba”. Jego imię uznano za święte, dlatego nie wolno go wymawiać. Zapisywano je jako tetragram JHWH i zastępowano słowem *Adonai* (Pan mój).

Żydzi nadal oczekują na przyjście Mesjasza z rodu Dawida, który wybawi swój lud i na całej ziemi ustanowi swoje królestwo. Wtedy zostanie odbudowana Świątynia Jerozolimska i nastąpią czasy mesjańskie: *Olam Ha-Ba* (przyszły świat).

3. Kult religijny: ofiara i modlitwa

Pierwszą świątynię wznosił w Jerozolimie Salomon – było to centrum religijne wokół którego skupiała się warstwa kapłańska sprawująca kult ofiarny – ofiary krwawe (ze zwierząt) i bezkrwawe (z płodów rolnych). Po zburzeniu Drugiej Świątyni Jerozolimskiej, wybudowanej w VI w. p.n.e. i rozbudowanej w I w. p.n.e., miejsce ofiar zajęła modlitwa.

W judaizmie ważnym pojęciem jest micwa, która oznacza przykazania i odnosi się do 613 przykazań, które dzielą się na 248 nakazów i 365 zakazów.

Judaizm rabiniczny stworzył system praw regulujących życie swoich wyznawców. Zarówno w Biblii Hebrajskiej, jak i w Talmudzie znajdują się szczegółowe rytualne i kultowe wskazania, których Żydzi są zobowiązani przestrzegać.

4. Świątynia i synagoga

Świątynia Jerozolimska została wybudowana w Jerozolimie na wzgórzu świątynnym Moria, gdzie Abraham miał złożyć w ofierze Bogu swojego syna Izaaka. Wewnątrz świątyni, w miejscu zwanym Święte Świętych, mieścił się kamień węgielny świata, ze spoczywająca na nim Arka Przymierza. Była to skrzynia z drewna wykładana złotem, w której umieszczone były Tablice Dekalogu. W świątyni znajdowała się także menora – czyli siedmioramienny złoty świecznik oliwny, będąca symbolem boskiej mądrości. Pierwsza świątynia została zburzona przez wojska babilońskie Nabuchodonozora II. Pod koniec VI w. p.n.e. wzniesiono Drugą Świątynię, która została zburzona przez Rzymian w 70 r. n.e. Po jej zniszczeniu rolę świątyni jako miejsca kultu religijnego przejęły synagogi.

Synagoga to najważniejsza instytucja w życiu religijnym i społecznym Żydów. W języku polskim określana była mianem bóżnicy (bożnicy) i modlitwni, jej synonimem była także szkoła żydowska – w języku niemieckim – *jüdische Schule* lub *Judenschul* (zwłaszcza w okresie średniowiecza), po łacinie – *schola judeorum*, w języku jidysz – *szul*. Synagoga spełniała kilka funkcji – była miejscem gromadzenia się wspólnoty żydowskiej, ośrodkiem władz administracyjnych gminy, domem studiów religijnych, a przede wszystkim odprawiania modlitw z udziałem co najmniej dziesięciu dorosłych Żydów (minianu).

1. Dekalog jako podstawa nakazów etyczno-moralnych judaizmu i chrześcijaństwa;
2. Patriarchowie Izraela – Abraham, Izaak, Jakub oraz dwunastu synów Jakuba;
3. Mojżesz jako największa postać w historii judaizmu i Żydów;
4. Tora jako główna część Biblii Hebrajskiej;
5. Talmud jako podstawowy zapis tradycji ustnej judaizmu;
6. Żydowski i chrześcijańskie kanony Biblii;
7. Synagoga jako miejsce kultu religijnego.

Średniowiecze

1. Rola Żydów na dworach średniowiecznych władców.
2. Separacja Żydów od chrześcijan (getta, odrębne prawa i ograniczenia).

3. Prześladowania Żydów na tle religijnym jako element antyjudajizmu:
 - oskarżenia Żydów o śmierć Chrystusa; rola Soboru Watykańskiego oraz deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich (*Nostra Aetate*) z 1965 roku;
 - zamieszki antyżydowskie w czasie wypraw krzyżowych;
 - oskarżenia Żydów o mord rytualny i profanację hostii;
 - oskarżenia Żydów o zatrucie studni i roznoszenie zarazy;
 - rola Inkwizycji w prześladowaniach Żydów;
4. Wypędzenia Żydów z krajów Europy Zachodniej i Środkowej, których podłożem były kwestie religijne i ekonomiczne.
5. Początki obecności Żydów na ziemiach polskich, rola kupców żydowskich.
6. Statut kaliski jako pierwszy przywilej polskich Żydów oraz podstawowa regulacja ich sytuacji prawnej.

Czasy nowożytne

1. Polska jako główne skupisko diaspory żydowskiej (od początku XVI wieku).
2. Złoty wiek Żydów w Polsce. Rozkwit żydowskiej myśli religijnej – Remu i kodeks postępowania żydów aszkenazyjskich „Napa”.
3. Sejm Czterech Ziem (*Waad Arba Aracot*) jako specyficzna forma autonomii Żydów w państwie polsko-litewskim w XVI wieku.
4. Powstanie Chmielnickiego i rzeź ludności żydowskiej („churban”)
5. Wpływ idei oświeceniowych na życie zachodnioeuropejskich Żydów.
6. Haskala:
 - odrodzenie kulturowe i społeczne Żydów poprzez uczestnictwo w rozwoju nauk świeckich, reformie szkolnictwa, a także zbliżeniu się do kultury krajów osiedlenia;
 - Wrocław (Breslau) jako jeden z ośrodków haskali;
 - emancypacja Żydów.
7. Chasydyzm jako forma odnowy religijności wyznawców judaizmu:
 - Baal Szem Tow (BESZT) jako twórca i pierwszy przywódca chasydyzmu;
 - instytucja cadyków;
 - obrzędowość chasydzka;
 - współczesny chasydyzm i jego korzenie w Europie Wschodniej (działalność dynastii chasydzkich w Izraelu i Stanach Zjednoczonych).

8. Żydzi w Cesarstwie Rosyjskim:

- antysemityzm państwowy i jego przejawy;
- pojęcie strefy osiedlenia (1791–1917) i jej wpływ na rozwój antysemityzmu;
- antyżydowskie pogromy pod koniec XIX i na początku XX wieku;
- antysemicki pamflet „Protokoły mędrców Syjonu” z 1903 r. jako przykład obsesji spisku żydowskiego .
- Żydzi wschodni i ich zwyczaje, sztetle jako polsko-żydowskie miasteczka z ich charakterystyczną obrzędowością.

9. Warszawa i Łódź jako dwa nowe wielkie skupiska Żydów polskich w XIX wieku.

10. Rozwój świeckiej kultury żydowskiej na ziemiach polskich:

- działalność literacka trzech wielkich klasyków literatury jidysz – Mendele Mojcher Sforima, Szolema Alejchema i Icchaka Lejba Pereca;
- pisarze jidyszowi tworzący w okresie dwudziestolecia międzywojennego – Szalom Asz, Jehoszua Perle, Izrael Rabon, Zusman Segalowicz oraz Jehoszua Singer;
- teatr żydowski i film – złota era filmu jidyszowego w Polsce w latach 1936–1939;
- żydowska sztuka;
- prasa żydowska wydawana w Polsce – hebrajskojęzyczna, polskojęzyczna i jidyszowa.

11. Syjonizm jako ideologia odrodzenia narodowego Żydów:

- Teodor Herzl jako twórca politycznego syjonizmu, założyciel i pierwszy przewodniczący Światowej Organizacji Syjonistycznej;
- stworzenie dla Żydów siedziby narodowej w Palestynie jako główny cel ruchu syjonistycznego;
- rola syjonizmu w Europie Wschodniej (rozbudzenie politycznej aktywności wśród mas żydowskich oraz odrodzenie języka hebrajskiego);
- I Światowy Kongres Syjonistyczny (1897) i powołanie do życia Światowej Organizacji Syjonistycznej.

12. Asymilacja jako konsekwencja procesu równouprawnienia Żydów.

13. Udział Żydów w walce o niepodległość Polski w XVIII i XIX wieku:

- powstanie kościuszkowskie (1794) i udział żydowskiego pułku konnego pod dowództwem Berka Joselewicza;
- zaangażowanie Żydów w przygotowania do powstania styczniowego – działalność rabina Dow Bera Meiselsa z Krakowa, śmierć żydowskiego gimnazjalisty Michała Landy 8 kwietnia 1861 r., podczas demonstracji na placu Zamkowym w Warszawie;

- Żydzi wśród żołnierzy i oficerów Legionów Polskich, zorganizowanych przez Józefa Piłsudskiego w czasie I wojny światowej.

14. Udział Żydów w I wojnie światowej.

15. Deklaracja Balfoura (1917) jako wyraz aprobaty dla żydowskich aspiracji narodowych.

16. Sytuacja polskich Żydów w II Rzeczypospolitej:

- liczba i rozmieszczenie Żydów w Polsce w okresie międzywojennym, różnice między społecznościami żydowskimi pochodzącymi z zaborów pruskiego, rosyjskiego i austriackiego;
- żydowskie życie polityczne – działalność żydowskich partii: religijnej Agudy, syjonistycznej Mizrachi, fołkistów, socjalistycznego Bundu oraz syjonistycznych Poalej Syjon-Lewica i Poalej-Syjon Prawica;
- żydowskie życie religijne i zjawiska z nim związane – prądy sekularyzacyjne, obrona tradycji, dążenia do włączania w obręb religii nowych treści – m.in. ortodoksyjny ruch odrodzenia duchowego kobiet (działalność Sary Szenirer);
- położenie prawne ludności żydowskiej (status prawny gmin wyznaniowych żydowskich, sprawa ograniczenia i zakazu uboju rytualnego);
- szkolnictwo żydowskie – tradycyjne szkolnictwo religijne (chedery, jesziwy i bet hamidrasze); Jeszywas Chachmej Lublin jako przykład światowej sławy uczelni talmudycznej; szkoły religijne i świeckie prowadzone przez żydowskie partie polityczne;
- sprawa numerus clausus na polskich uniwersytetach i getta ławkowe jako formy dyskryminacji Żydów wprowadzone na polskich uczelniach w latach 30. XX wieku;
- bogactwo i zróżnicowanie kultury żydowskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego – trzy odrębne systemy tej kultury, tworzonej w języku jidysz, hebrajskim i polskim; rozwój literatury, prasy, teatru i filmu;
- zaangażowanie polskich Żydów w przygotowania wojenne.

Preludium Holokaustu i Zagłada

1. Rozwój nazizmu w Niemczech:

- antysemityzm Adolfa Hitlera – „Mein Kampf”;
- kwestia żydowska w programie partii nazistowskiej;
- etapy dyskryminacji Żydów w III Rzeszy;
- ustawy norymberskie jako wyraz rasizmu zinstytucjonalizowanego;

- pogrom Nocy Kryształowej (1938) jako początek Holokaustu.
2. Sytuacja Żydów polskich po wybuchu II wojny światowej:
- Żydzi służący w regularnych formacjach Wojska Polskiego – ich udział w kampanii 1939 roku, w Polskich Siłach Zbrojnych na obczyźnie (zwłaszcza w Armii Andersa) oraz w Ludowym Wojsku Polskim;
 - podział terytorium Polski zajętego przez armię niemiecką na dwa obszary – ziem wcielonych do Trzeciej Rzeszy i Generalnego Gubernatorstwa; zróżnicowana sytuacja Żydów na tych terenach;
 - pierwsze antyżydowskie rozporządzenia niemieckich władz okupacyjnych – oznakowanie Żydów, odizolowanie ich od ludności polskiej, zabór mienia, skoncentrowanie w większych ośrodkach miejskich, będących ważnymi węzłami komunikacyjnymi;
 - sytuacja Żydów na ziemiach okupowanych po 17 września 1939 roku przez Związek Radziecki – ucieczki Żydów na wschód z zachodniej i centralnej Polski;
3. Eksterminacja pośrednia (1940–1942):
- tworzenie gett na terytorium Generalnego Gubernatorstwa;
 - masowe wysiedlenia ludności żydowskiej z ziem polskich włączonych do Rzeszy do gett;
 - transporty do Generalnego Gubernatorstwa Żydów z krajów Europy Zachodniej – z Niemiec, Protektoratu Czech i Moraw, Austrii i Luksemburga;
 - szczególny status getta łódzkiego i eksploatacja ekonomiczna jego mieszkańców, działalność Mordechaja Chaima Rumkowskiego;
 - utworzenie „żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej” w Warszawie – największego getta okupowanej Europy, organizacja getta, działalność Judenratu i żydowskiej Służby Porządkowej, Adam Czerniaków – prezes Judenratu w Warszawie;
 - życie codzienne w getcie warszawskim i innych – walka z głodem i chorobami (tyfus), szmugiel (przemyt) żywności do getta;
 - opór cywilny: próby utrzymania „normalnego” życia: szkolnictwo oraz życie kulturalne i artystyczne w getcie warszawskim;
 - życie religijne: działalność rabinów;
 - dokumentowanie życia getta (działalność grupy „Oneg Szabat” i tworzenie Archiwum Ringelbluma), gromadzenie relacji i świadectw Zagłady;

- organizacje pomocy społecznej w warszawskim getcie – Żydowska Samopomoc Społeczna, Komitety Domowe;
 - działalność Janusza Korczaka – Dom Sierot dla dzieci żydowskich;
 - działalność konspiracyjna w getcie warszawskim – powstanie Bloku Antyfaszystowskiego, z którego wyodrębniła się Żydowska Organizacja Bojowa, utworzenie Żydowskiego Związku Wojskowego;
 - rola Jana Karskiego w informowaniu światowej opinii publicznej o zagładzie Żydów warszawskich (raport sporządzony przez Oneg Szabat pt. „Likwidacja żydowskiej Warszawy”).
4. *Endlösung* – „ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej”:
- masowe mordy na Wschodzie (na Litwie, Łotwie, Ukrainie, Białorusi i w Estonii) – działalność *Einsatzgruppen*;
 - rola miejscowej ludności polskiej w „rozwiązaniu kwestii żydowskiej” – pogromy w Wąsoszu, Radziłowie i Jedwabnem;
 - konferencja w Wannsee pod Berlinem (20 stycznia 1942 r.) i jej ustalenia;
 - Akcja Reinhardt jako forma zagłady Żydów połączonej z rabunkiem mienia;
 - likwidacja getta warszawskiego (Wielka Akcja); w okresie od 22 lipca do 21 września 1942 r. wywieziono z Umschlagplatzu do Treblinki około 254 tys. Żydów;
 - obozy zagłady na okupowanych ziemiach polskich – Kulmhof (Chełmno nad Nerem), Bełżec, Sobibór, Treblinka, Majdanek;
 - Auschwitz-Birkenau jako największy obóz koncentracyjny oraz symbol terroru, ludobójstwa i Holokaustu;
 - zacieranie śladów zbrodni niemieckich i marsze śmierci.
5. Żydowski ruch oporu:
- działalność konspiracyjna w Warszawie, Łodzi, Białymstoku, Wilnie i Krakowie i innych miastach okupowanej Polski;
 - powstanie w getcie warszawskim jako największy zbrojny zryw Żydów podczas II wojny światowej;
 - zbrojne wystąpienia w obozach koncentracyjnych i obozach zagłady – bunt *Sonderkommando* w Auschwitz-Birkenau, bunty w Treblince i Sobiborze.
6. Postawa rządów i społeczeństw wolnego świata wobec Zagłady:
- bierność rządów wielkich mocarstw;
 - działalność Szmula Zygielbojma i Jana Karskiego.

7. Postawy społeczeństw okupowanej Europy na przykładzie Francji, Danii i Węgier.
8. Postawy Polaków wobec Żydów podczas Zagłady:
 - Polska jako jeden z nielicznych krajów w Europie, gdzie za każdą formę wsparcia okazywaną ludności żydowskiej groziła kara śmierci;
 - pomoc indywidualna udzielana polskim Żydom – Sprawiedliwi Wśród Narodów Świata;
 - rola Kościoła katolickiego w ratowaniu Żydów – ukrywanie dzieci żydowskich w klasztorach i żeńskich zgromadzeniach zakonnych;
 - powołanie przez władze polskiego państwa podziemnego Rady Pomocy Żydom (kryptonim Żegota);
 - działalność Ireny Sendlerowej i jej zasługi w ocaleniu od Zagłady żydowskich dzieci;
 - problem polskich szmalcowników, denuncjatorów, donosicieli i konfidentów jako bezpośrednie zagrożenie dla ukrywających się Żydów;
9. Żydowskie strategie przetrwania:
 - ukrywanie się po aryjskiej stronie wśród ludności polskiej;
 - ukrywanie się na aryjskich papierach;
 - szukanie schronienia na terenach wiejskich i trudno dostępnych terenach leśnych i bagiennych;
 - udział Żydów w partyzantce – tworzenie żydowskich oddziałów partyzanckich lub przyłączanie się do już istniejących, działalność żydowskich obozów rodzinnych;
 - zaangażowanie Żydów w działalność konspiracyjną – opór w gettach, działalność młodzieżowych organizacji syjonistycznych, bundowskich i komunistycznych.
10. Inne ofiary niemieckiego ludobójstwa:
 - kategorie ofiar: Sinti i Romowie, homoseksualiści, świadkowie Jehowy, osoby chore psychicznie i upośledzone umysłowo, ludzie nieuleczalnie chorzy, obciążeni genetycznie i osoby niepełnosprawne;
 - biologiczna likwidacja osób nieuleczalnie chorych.
11. Sytuacja polskich Żydów na terenie Związku Radzieckiego:
 - ucieczka ponad 200 tys. polskich Żydów na tereny pod okupacją radziecką;
 - masowe represje wobec polskich obywateli (w tym Żydów);
 - Żydzi jako ofiary zesłań na Syberię i do Kazachstanu, osadzenia w łagrach;

- masowe egzekucje przeprowadzane na terenach Związku Radzieckiego przez grupy operacyjne podążające za Wehrmachtem (*Einsatzgruppen*) – W Babim Jarze koło Kijowa, lesie Rumbula pod Rygą, we Lwowie, Równem, Charkowie, Odessie i Kownie;
- układ Sikorski-Majski z 30 lipca 1941 r. pomiędzy Polską a ZSRR i jego konsekwencje dla Żydów będących polskimi obywatelami;
- żydowski akces do Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR (Armii Andersa) i Ludowego Wojska Polskiego.

12. Następstwa Zagłady Żydów:

- straty demograficzne – liczba żydowskich ofiar Holokaustu w poszczególnych krajach;
- polscy Żydzi, którzy przeżyli Zagładę (około 350 tys. osób) oraz ich powojenne postawy;
- procesy zbrodniarzy wojennych – sądowe postępowania karne prowadzone w latach 1945–1949 przeciwko głównym zbrodniarzom wojennym III Rzeszy, toczone przed Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości w Norymberdze (procesy norymberskie), procesy załogi Auschwitz-Birkenau (procesy oświęcimskie) przed sądami polskimi i niemieckimi;
- Rafał Lemkin jako twórca terminu „ludobójstwo” (*genocide*);
- proces Adolfa Eichmanna w Jerozolimie w latach 1961–1962;
- rozliczenia wewnątrz społeczności żydowskiej – ocena działalności Żydowskiej Służby Porządkowej w gettach, działalność Sądu Społecznego przy Centralnym Komitecie Żydów w Polsce w latach 1946–1950;
- dokumentowanie Zagłady – działalność Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej.

13. Sytuacja Żydów w Europie po zakończeniu II wojny światowej:

- powojenne migracje ludności żydowskiej;
- działalność obozów przejściowych dla przesiedleńców (tzw. dipisów – *Displaced Persons*);

14. Powstanie Państwa Izrael:

- imigracja żydowska do Palestyny/Izraela
- udział polskich Żydów w tworzeniu podstaw państwowości izraelskiej;
- wybitni politycy i działacze izraelscy wywodzący się z ziem polskich – David Ben Gurion, Menachem Begin, Samuel Mohylewer, Cwi Hirsza Kalisz, Dawid Gordon oraz Nachum Sokołów.

15. Sytuacja Żydów polskich w pierwszych powojennych latach i w okresie PRL:

- powojenne próby powrotów do swoich dawnych miejsc zamieszkania i stosunek do nich społeczeństwa polskiego;
- poszukiwania ocalałych bliskich;
- dwie wizje przyszłości polskich Żydów – pierwsza związana z wyjazdem z Polski do Palestyny/Izraela, reprezentowana przez środowiska syjonistyczne, a druga – z pozostaniem w Polsce i próbą odbudowy życia żydowskiego (Bund i żydowscy komuniści);
- emigracje Żydów z Polski – po pogromie kieleckim (1946–1947), po powstaniu państwa Izrael (1949–1950), alija Gomułkowska (1957–1958) oraz emigracja po marcową (1968–1970);
- poszukiwania i odzyskiwanie dzieci żydowskich wychowywanych w rodzinach chrześcijańskich;
- kondycja ocalałych z Zagłady polskich Żydów – fizyczne i psychiczne konsekwencje Holokaustu;
- powojenne pogromy ludności żydowskiej w Krakowie, Rzeszowie, Parczewie i Radomiu;
- repatriacje polskich Żydów z terytorium Związku Radzieckiego (luty-lipiec 1946 roku);
- pogrom kielecki (4 lipca 1946 r.) i jego konsekwencje dla ludności żydowskiej w Polsce – wybuch paniki emigracyjnej i pierwsza fala emigracji z lat 1946–1947.

16. Próby odbudowy życia żydowskiego w Polsce:

- działalność Centralnego Komitetu Żydów w Polsce w latach 1944–1950 jako instytucji koordynującej życie żydowskie;
- polityka władz komunistycznych wobec Żydów w pierwszych powojennych latach;
- żydowskie życie polityczne – działalność 11 partii żydowskich;
- działalność partii i organizacji syjonistycznych – prowadzących szkoły, domy dziecka, ośrodki produktywizacji i kibuce.

17. Szczególny status osiedla żydowskiego na Dolnym Śląsku w latach 1946–1949 jako przykład autonomii narodowo-kulturalnej:

- geneza skupiska żydowskiego na Dolnym Śląsku (repatriacje ze Związku Radzieckiego);
- rozwój żydowskiego życia gospodarczego – produktywizacja i działalność spółdzielni żydowskich;

- rozwój oświaty (działalność różnych typów szkół) i kultury,
- działalność społeczna na przykładzie Towarzystwa Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej TOZ.

18. Likwidacja autonomii żydowskiej w Polsce w latach 1949–1950:

- upaństwowienie szkół żydowskich,
- likwidacja partii i instytucji syjonistycznych;
- rozwiązanie Centralnego Komitetu Żydów w Polsce i utworzenie ściśle kontrolowanego przez państwo Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce.

19. Wzrost antysemityzmu w drugiej połowie lat 50. i jego konsekwencje w postaci emigracji Żydów z Polski (ponad 55 tys. osób wyjechało w latach 1955–1960).

20. Rola Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego w podtrzymaniu tożsamości żydowskiej i zachowaniu kultury jidysz (działalność prasy jidyszowej i wydawnictwa „Jidysz Buch”).

21. Wpływ wojny sześciodniowej pomiędzy Izraelem a państwami arabskimi z 1967 roku jako pretekst do rozwinięcia kampanii antysemickiej w Polsce, emigracja pomarcowa z lat 1968–1970.

22. Zastój instytucjonalnego życia żydowskiego w latach 70.

Współczesność

1. Ożywienie życia żydowskiego w Polsce po upadku komunizmu – Fundacja Ronalda S. Laudera i jej zasługi dla rozwoju edukacji i szkolnictwa żydowskiego (utworzenie dwóch szkół żydowskich w Polsce – Lauder Morasha w Warszawie oraz Lauder – Etz Chaim we Wrocławiu).

2. Reaktywacja życia religijnego:

- działalność kongregacji wyznania mojżeszowego (przekształconych w gminy wyznaniowe żydowskie);
- odzyskiwanie synagog i domów modlitwy;
- działalność rabinów, organizowanie konwersji na judaizm;
- występowanie w Polsce różnych nurtów judaizmu – ortodoksyjnego, chasydzkiego, konserwatywnego i postępowego;
- regulacja statusu prawnego gmin żydowskich – ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, możliwość restytucji komunalnego mienia żydowskiego;

3. Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce jako najliczniejsza świecka organizacja żydowska w Polsce.
4. Powstanie w latach 90. XX w. nowych organizacji żydowskich (Stowarzyszenie „Dzieci Holokaustu”, Stowarzyszenie Żydowskich Kombatantów i Poszkodowanych w II Wojnie Światowej i innych).
5. Działalność najważniejszych żydowskich instytucji w Polsce – Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie, Muzeum POLIN, Teatru Żydowskiego im. Ester Rachel i Idy Kamińskich w Warszawie oraz Muzeum Getta Warszawskiego.
6. Wzrost zainteresowania historią i kulturą Żydów polskich, językiem jidysz, a także dziedzictwem żydowskim (odkrywanie żydowskiej historii lokalnej, odnowa cmentarzy żydowskich).
7. Pamięć o Zagładzie w Polsce:
 - budowa Pomnika Bohaterów Getta w Warszawie w 1948 roku;
 - pielęgnowanie pamięci o powstaniu w getcie warszawskim przez świeckie organizacje żydowskie – obchody kolejnych rocznic wybuchu powstania;
 - obecność tematyki żydowskiej w debacie publicznej na przykładzie dyskursu dotyczącego pogromu w Jedwabnem dokonanym na Żydach 10 lipca 1941 roku i udziału w nim Polaków.

Tradycja żydowska

1. Kalendarz żydowski:
 - początek rachuby czasu w kalendarzu żydowskim (stworzenie świata);
 - miesiące kalendarza żydowskiego;
 - tydzień w kalendarzu żydowskim (niedziela jako pierwszy dzień tygodnia);
 - sobota jako dzień świąteczny;
 - początek doby w kalendarzu żydowskim (zaczyna się wieczorem, a kończy o zmierzchu).
2. Święta żydowskie:
 - szabat – dzień wypoczynku świątecznego w judaizmie;
 - Jom Kipur jako Dzień Pojednania;
 - Sukot (Święto Kuczek lub Święto Szafasów) i jego tradycje;
 - Chanuka – Święto Świateł;

- Purim – Święto Losów;
 - Pesach (Święto Przaśników);
 - Rosz ha-Szana jako Żydowski Nowy Rok;
 - Szawuot (Święto Tygodni)-
3. Świeckie tradycje polskich Żydów:
 - Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holokaustu (27 stycznia);
 - obchody rocznicy wybuchu powstania w getcie warszawskim (19 kwietnia);
 - Dzień Niepodległości Izraela (14 maja);
 - obchody rocznicy pogromu Nocy Kryształowej (9/10 listopada).
 4. Brit mila i uroczystość nadania imienia;
 5. Bar micwa i bat micwa jako uroczystości religijne związane z wejściem w okres dorosłości.
 6. Żydowski ślub religijny i jego tradycje. Rozwody.
 7. Obrzędy pogrzebowe polskich Żydów i rola bractwa *Chewra Kadisza*.
 8. Żydowski strój modlitewny – kipa, tałas (talit) i filakterie.
 9. Różne tradycje, zwyczaje i języki: aszkenazyjczycy i sefardyjczycy.

III

Uzasadnienie

Zdajemy sobie sprawę, że dokładne omówienie poszczególnych tematów podczas jednostki lekcyjnej jest niemożliwe, ale uważamy że dodanie w czasie lekcji informacji mówiących o sytuacji ludności żydowskiej w każdym z omawianych okresów historycznych, da uczniowi podstawową wiedzę na temat historii społeczności żydowskiej zamieszkującej ziemię polskie od prawie 1000 lat.

Tak wprowadzeni w tematykę uczniowie będą mogli zrozumieć na czym polegał Holokaust na ziemiach polskich, dlaczego dokonał się właśnie tutaj i jakie były i są konsekwencje wymordowania prawie całej żydowskiej społeczności w Polsce.

Nauczyciel może wykorzystywać podczas lekcji podręcznika napisany przez Roberta Szuchtę „1000 lat historii Żydów w Polsce” lub książkę Piotra Trojańskiego i Roberta Szuchty „Holokaust: zrozumieć dlaczego”. W zależności od czasu, którym dysponuje nauczyciel, będzie on mógł wykorzystać w większym lub mniejszym zakresie przedstawione w nich wiadomości.

IV

Lista utworów literackich autorów polskich do wykorzystania podczas omawiania tematu Zagłady (obejmuje także pozycje znajdujące się w obecnych podstawach programowych)

Literatura dokumentu:

1. Dawid Sierakowiak „Dziennik”
2. Mary Berg „Dziennik z getta warszawskiego”
3. Renia Knoll „Dziennik”
4. Adina Blady-Szwajger „I nic więcej nie pamiętam”

Poezja:

5. Czesław Miłosz „Biedny chrześcijanin patrzy na getto”, „Campo di Fiori”
6. Władysław Szlengel: „Rzeczy”, „Okno na tamtą stronę”, „Mała stacja Treblinka”, „Kartka z dziennika „akcji””
7. Henryka Łazowertówna „Mały szmugler”
8. Paulina Braunówna „Żyd”
9. Zuzanna Ginczanka „Non omnis moriar”
10. Krzysztof Kamil Baczyński „Tren I”
11. Tadeusz Różewicz „Żywi umierali”, „Warkoczyk”, „Rzeź chłopców”, „Nożyk profesora”
12. Wisława Szymborska „Jeszcze”
13. Władysław Broniewski „Ballady i romanse”

Proza:

14. Bogdan Wojdowski „Cheb rzucony umarłym”
15. Wilhelm Dichter „Koń pana Boga”
16. Tadeusz Borowski „Pożegnanie z Marią”, „Proszę państwa do gazu”
17. Zofia Nałkowska „Kobieta cementarna”, „Przy torze kolejowym”, „Człowiek jest mocny”, „Dwojra Zielona”
18. Hanna Krall „Zdążyć przed panem Bogiem”
19. Kazimierz Moczarki „Rozmowy z katem”
20. Jarosław Marek Rymkiewicz „Umschlagplatz”

21. Andrzej Szczypiorski „Początek”
22. Henryk Grynberg „Żydowska wojna”
23. Leopold Buczkowski „Czarny potok”
24. Julian Strykowski „Przybysz z Narbony”
25. Piotr Szewc „Zagłada”
26. Marek Bieńczyk „Tworki”

Zalecana literatura uzupełniająca

- *Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, red. Dariusz Libionka, Warszawa 2004.
- *Archiwum Ringelbluma. Antologia*, Wrocław 2019.
- *Atlas historii Żydów polskich*, red. Witold Sienkiewicz, Warszawa 2010.
- Bartoszewski Władysław, Lewinówna Zofia, *Ten jest z ojczyzny mojej. Polacy z pomocą Żydom 1939–1945*, Kraków 2013.
- Bikont Anna, *My z Jedwabnego*, Wołowiec 2015.
- Bikont Anna, *Sendlerowa. W ukryciu*, Wołowiec 2017.
- Błoński Jan, *Biedni Polacy patrzą na getto*, Kraków 1994.
- Canin Mordechaj, *Przez ruiny i zgliszczą. Podróż po stu zglądzonych gminach żydowskich w Polsce*, Warszawa 2019.
- Engelking-Boni Barbara, Leociak Jacek, *Getto warszawskie. Przewodnik po nieistniejącym świecie*, Warszawa 2001.
- Gross Jan Tomasz, *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny 2000.
- Hertz Aleksander, *Żydzi w kulturze polskiej*, Warszawa 2020.
- Heschel Abraham Joshua, *Pańska jest ziemia. Wewnętrzny świat Żyda w Europie Wschodniej*, Warszawa 2010.
- Kameraz-Kos Ninel, *Święta i obyczaje żydowskie*, Warszawa 2001.
- Kassow Samuel D., *Kto napisze naszą historię? Ukryte Archiwum Emanuela Ringelbluma*, Warszawa 2010.
- Korczak Janusz, *Pamiętnik i inne pisma z getta*, Warszawa 2012.
- Krajewski Stanisław, *Nasza żydowskość*, Kraków 2010.
- *Księga Sprawiedliwych wśród Narodów Świata. Ratujący Żydów podczas Holocaustu*, red. Israel Gutman, Kraków 2009.
- Leociak Jacek, *Ratowanie. Opowieści Polaków i Żydów*, Warszawa 2010.
- Levi Primo, *Czy to jest człowiek*, Warszawa 2008.
- *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010*, red. Monika Adamczyk-Garbowska, Feliks Tych, Lublin 2012.
- Perechodnik Calk, *Spowiedź*, Warszawa 2018.
- Rees Laurence, *Auschwitz. Naziści i „ostateczne rozwiązanie”*, Warszawa 2021.
- Szmaglewska Seweryna, *Dymy nad Birkenau*, Warszawa 2020.
- Tokarska-Bakir Joanna, *Legendy o krwi. Antropologia przesądu*, Warszawa 2002.
- Wiesel Eli, *Noc*, Warszawa 2007.
- Wodziński Marcin, *Chasydyzm. Wszystko, co najważniejsze*, Kraków 2019.

- *Wokół Jedwabnego*, red. Paweł Machcewicz i Krzysztof Persak, t. 1-2, Warszawa 2002.
- *Wokół pogromu kieleckiego*, red. Łukasz Kamiński i Jan Żaryn, Warszawa 2006.

Zalecana filmografia

- *Der Dibuk*, reż. Michał Waszyński, 1937, Polska, fab.
- *Historia Kowalskich*, reż. Maciej Pawlicki, Arkadiusz Gołębiowski, 2009, Polska, fab. dok.
- *Ida*, reż. Paweł Pawlikowski, 2013, Dania/Polska, fab.
- *Karski i władca ludzkości*, reż. Sławomir Grünberg, 2015, Polska/Rosja/USA, dok.
- *Korczak*, reż. Andrzej Wajda, 1990, Niemcy/Polska/Wielka Brytania, fab.
- *Kronika powstania w getcie warszawskim według Marka Edelmana*, reż. Jolanta Dylewska, 1993, Polska, dok.
- *Miejsce urodzenia*, reż. Paweł Łoziński, 1992, Polska, dok.
- *Nigdy nie zapomnij kłamać*, reż. Marian Marzyński, 2012, USA, dok.
- *Pianista*, reż. Roman Polański, 2002, Francja/Niemcy/Polska/Wielka Brytania, fab.
- *Pokłosie*, reż. Władysław Pasikowski, 2012, Holandia/Polska/Rosja/Słowacja, fab.
- *Po-lin. Okruchy pamięci*, reż. Jolanta Dylewska, 2008, Niemcy/Polska, dok.
- *Rachela na Dworcu Gdańskim*, reż. Ewa Szprynger, 2006, Polska, dok.
- *Świadectwo urodzenia*, reż. Stanisław Różewicz, 1963, Polska, fab.
- *... wpisany w gwiazdę Dawida – krzyż*, reż. Grzegorz Linkowski, 1997, Polska, dok.
- *Ulica Graniczna*, reż. Aleksander Ford, 1948, Polska, fab.
- *W ciemności*, reż. Agnieszka Holland, 2011, Kanada/Niemcy/Polska, fab.

V

Przykłady najczęściej popełnianych błędów w materiałach dotyczących historii, tradycji i religii żydowskiej

Od kilku lat (pierwszy etap rozpoczął się w roku 2016, zakończenie etapu trzeciego planowane jest na rok 2023) Ośrodek Rozwoju Edukacji (ORE), działający jako prowadzona przez Ministra Edukacji placówka doskonalenia nauczycieli o zasięgu ogólnopolskim, przygotowuje i publikuje e-materiały dydaktyczne. W zamierzeniach twórców projektu e-materiały mają na celu zwiększenie możliwości wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnej w nauczaniu. Tworzone materiały muszą być zgodne z podstawą programową, spełniać wytyczne ORE i dotyczyć tematów dostarczonych przez Ośrodek. Eksperti powołani przez ORE dokonują korekty merytorycznej, technicznej i WCAG (*Web Content Accessibility Guidelines* – wytyczne dotyczące dostępności treści internetowych), po czym materiały są umieszczane na stronie <https://zpe.gov.pl/>. Finałnie na stronie ma znaleźć się kilka tysięcy e-materiałów dla różnych

przedmiotów i wszystkich poziomów nauczania. Z materiałów korzystać mogą zarówno nauczyciele, jak i samodzielnie uczniowie pod kierunkiem nauczyciela.

O recenzowanie materiałów dostarczonych przez ORE dotyczących szeroko rozumianej problematyki żydowskiej zostało poproszone Muzeum Getta Warszawskiego. Spektrum tematów przesyłanych do korekty merytorycznej jest szerokie: od tematyki biblijnej (materiały dydaktyczne do języka polskiego) do wojen izraelsko-arabskich (tematy do nauczania historii). Materiały przygotowywane są przez nauczycieli związanych z firmami, które wygrały ogłoszony przez ORE przetarg.

Oceniając wysoko inicjatywę ORE i sam pomysł wykorzystania platformy internetowej do wzbogacenia oferty edukacyjnej oraz fakt zlecenia przez ORE podjęcia szeregu tematów związanych z religią, tradycją, kulturą i historią Żydów, warto zwrócić uwagę na powtarzające się w materiałach błędy popełniane przez przygotowujących je nauczycieli.

Błędy te można podzielić na trzy kategorie:

- a. wynikające z nieznamomości judaizmu
 - b. polegające na pomijaniu niektórych faktów
 - c. przedstawiające jednostronną interpretację zjawisk
- Powtarzającym się błędem pierwszego rodzaju w materiałach podejmujących tematykę biblijną jest używanie nazwy Stary Testament lub Pismo Święte zamiast Biblia Hebrajska, w kontekście odnoszącym się do judaizmu. Na przykład w materiale „Biblijny opis stworzenia świata” autor scenariusza lekcji pisze: „Wyznawcy judaizmu za największego bohatera Starego Testamentu uznają Mojżesza”. Oczywiście jest, że żaden wyznawca judaizmu nie nazwie Tanachu Starym Testamentem.

W tym samym materiale jego autor, nie zdając sobie sprawy z użycia niewłaściwych określeń, umieszcza zdanie: „Poza księgami wchodzącymi w skład Starego Testamentu wyznawcy judaizmu czytali jeszcze komentarze do Pisma Świętego”.

Innym przykładem nieznamomości judaizmu jest podpis pod zdjęciem przedstawiającym Sefer Tora: „Zwoje Biblii Hebrajskiej, zwanej Tanach (lub Mikra), zawierającej teksty ksiąg wchodzących w skład Starego Testamentu”. Sefer Tora to zwoje Tory, a nie Tanachu.

Często autorzy materiałów nie znają lub nie przytaczają w dokładnym brzmieniu przykazań Dekalogu. W materiale „Przymierze narodu z Bogiem” znajdziemy stwierdzenie: „Pierwsze przykazania Dekalogu zakazują oddawania czci innym bogom i obrażania jedyne Boga. (..) Przede wszystkim zakazują [przykazania] zabijania, zdrad małżeńskich, kradzieży, kłamania.” Wymienionych przez autora zakazów nie ma w Dekalogu – nie ma zakazu „obrażania Boga” (jest zakaz bałwochwalstwa), nie ma zakazu zabijania (jest zakaz mordowania), nie ma zakazu kłamania (jest zakaz mówienia fałszywego świadectwa).

Do błędów faktograficznych zaliczyć można zdanie z materiału „Bóg ojciec i ojciec Abraham”: „Historia Abrahama zaczyna się tak samo jak biblijny opis stworzenia świata, czyli od słów „Pan rzekł”. Biblijny opis stworzenia świata rozpoczyna się od słów „Bereszit bara” („Na początku stwarzania”).

Brak znajomości specyfiki judaizmu widoczna jest także w materiale zatytułowanym „Weselna pieśń o Bogu”, gdzie we wprowadzeniu do tematu można przeczytać, że jedyną księgą Biblii, w której nie mówi się o Bogu jest „Pieśń nad Pieśniami” (dotyczy to także „Księgi Estery”).

- Błędy polegające na pomijaniu niektórych faktów znaleźć można w materiale „Kraj wszystkich religii”, w którym autor opisując Polskę, nie wspomina o tumultach antyżydowskich, pogromach, procesach o profanację hostii i zarzutach o dokonywanie mordów rytualnych.

Podobnie w materiale dotyczącym Romana Dmowskiego („Roman Dmowski – z dziejów polskiej myśli narodowej”) obraz Dmowskiego przedstawiony jest jednostronnie: nie ma krytyki wątków antysemitycznych, nie wspomina się o sympatiach Dmowskiego dla faszyzmu włoskiego.

- Osobnym problemem jest kwestia interpretacji przedstawianych problemów. Dotyczy to przede wszystkim dwóch tematów: stosunku judaizmu do chrześcijaństwa i stosunku do wojen arabsko-izraelskich.

Judaizm przedstawiany bywa jako religia bezrefleksyjnych wykonawców narzuconych im nakazów, w odróżnieniu od chrześcijaństwa, które wymaga od wiernych kierowania się zmysłem moralnym.

W niektórych materiałach można dostrzec stereotypowy sposób przedstawiania przez autorów materiałów dydaktycznych wojen izraelsko-arabskich. Zauważalne jest ignorowanie faktów, że wojny te wywoływały państwa arabskie, a Izrael bronił swoich terytoriów. W materiale zatytułowanym „Konflikty izraelsko-arabskie” sposób narracji uwidacznia poglądy autora. Na przykład we fragmencie „Izraelczycy nie przyjęli planu pokojowego ONZ (...). Plan odrzuciła również strona arabska” sama kolejność podania informacji wskazuje, kto jest głównym odpowiedzialnym za odrzucenie oferty pokoju. Podobnie kiedy autor pisze: „Wydarzenia z 11 września 2001 roku pozwoliły Izraelowi wpisać walkę z Palestyńczykami w ogólnoswiatową wojnę z terroryzmem”, sugeruje tym samym, że tak naprawdę nie były to działania terrorystyczne, a Izrael wykorzystał okazję, by zaliczyć je do tego rodzaju akcji.

VI

Błędy w materiałach dotyczących Holokaustu

Na osobną uwagę zasługują błędy znajdujące się w materiałach dotyczących Holokaustu.

Najpoważniejszymi są te, które pomijają zagadnienia związane z negatywnymi postawami Polaków i rolę, jaką niektórzy z nich odegrali w zbrodniach przeciwko Żydom.

W dostarczonym Muzeum Getta Warszawskiego materiale filmowym, będącym fragmentem scenariusza lekcji ilustrującym sposoby ukrywania się Żydów, nie padło ani razu słowo szmalcownik i ani razu nie zostały wspomniane sytuacje wydawania Żydów przez Polaków. Podane zostały natomiast zawyżone liczby uratowanych oraz informacja o tym, że ksiądz Maurycy Godlewski ukrywał w budynkach swojej parafii ponad 100 Żydów. Parafia księdza Godlewskiego znajdowała się na terenie getta warszawskiego, gdzie Żydzi nie ukrywali się, bowiem zostali zmuszeni do zamieszkania tam.

Często autorzy materiałów pisząc o Zagładzie wymieniają Polskę jako jedyny kraj, w którym za pomoc Żydom groziła kara śmierci – na przykład w materiale „Człowiek wobec totalitaryzmu i autorytaryzmu” pojawia się zdanie: „Pamiętaj, że na ziemiach polskich w okresie okupacji osobom, które pomagały ludności żydowskiej groziła kara śmierci”.

Nierzadko autorzy nie znają faktów, pisząc na przykład „w kilkudziesięciu polskich miastach w czasie II wojny światowej Niemcy wydzielili i zamknęli dzielnice, w których

utworzyli pilnie strzeżone getta” (materiał „Ratując jedno życie, ratujesz cały świat. Dzieci Ireny Sendlerowej”), podczas gdy gett na terenie ziem polskich okupowanych przez Niemców było ponad 600.

Powstanie w getcie warszawskim nazywane jest „pierwszym wystąpieniem zbrojnym w okupowanej Europie” – prawdopodobnie dlatego, że autor materiału „Żydowski ruch oporu” nie wie o powstaniach w gettach na Kresach Wschodnich: w Łachwie, Turczynie, Sarnach i innych.

Wyobrażenie o tym, jak wyglądały getta bywa dalekie od rzeczywistości – autor materiału „Okupacja niemiecka w Polsce” pisze: „Żydzi mogli przebywać jedynie w strefie ogrodzonej murem”, nie wiedząc, że mury otaczające getto były wyjątkiem, nie regułą.

Autorzy używają słowa „ocalony” a nie „ocalały” (na przykład w materiale „Pamięć jako sposób oswojania traumy”) – „ocalony” zawiera sugestię, że osoba ocalała dzięki komuś, a przecież nie zawsze tak było.

Zdarza się także, że autor materiału stosuje określenie „obozы koncentracyjne” mając na myśli obozy zagłady (materiał „Ratując jedno życie ratujesz cały świat. Dzieci Ireny Sendlerowej”).

Wymienione przykłady nie umniejszają wartości projektu – pokazują tylko, że nawet nauczyciele mają kłopoty z poruszaniem się w tematyce żydowskiej. Podane błędy zostały skorygowane i na platformie ukazały się materiały ich nie zawierające.

VII

Wskazówki do nauczania o Holokauście

W Polsce dostępnych jest kilka dokumentów zawierających wskazówki dotyczące nauczania o Holokauście. Najważniejszym i najbardziej aktualnym jest opracowany przez International Holocaust Remembrance Alliance (Międzynarodowy Sojusz na Rzecz Pamięci o Holokauście) w 2019 roku podręcznik zatytułowany (w polskim tłumaczeniu) – „Wytyczne dotyczące nauczania o Holokauście”. Tłumaczenie podręcznika na język polski ukazało się w roku 2020 i zostało umieszczone na stronie Ministerstwa Edukacji.

IHRA (wcześniej ITF – International Task Force), powołana w roku 1998, skupia dziś ekspertów i przedstawicieli z 40 państw, zaangażowanych w edukację, badania i upamiętnianie Holokaustu.

Podręcznik składa się z trzech części: „Dlaczego uczyć o Holokauście?”, „Czego uczyć o Holokauście?” i „Jak uczyć o Holokauście?” W każdej z części pada odpowiedź na zadane w tytule pytanie.

„Dlaczego?” – bo umożliwia zrozumienie niektórych mechanizmów prowadzących do ludobójstwa, poznanie ludzkich motywacji i wyborów dokonywanych w ekstremalnych okolicznościach. Wiedza o Holokauście pozwala na ocenę, w jaki sposób Holokaust wpływa na kształtowanie się naszej teraźniejszości, a analiza procesów historycznych rozwija umiejętność krytycznego myślenia oraz świadomość społeczną. Nie bez znaczenia jest jej wpływ na rozwój osobisty ucznia.

„Czego?” – jakie były uwarunkowania i etapy Zagłady Żydów?; dlaczego ludzie (nie tylko Niemcy) uczestniczyli w tych zbrodniach i na czym polega współdziałanie w Holokauście?; jak Żydzi zareagowali na prześladowania i masowe mordy?; dlaczego niektórzy ludzie stawiali opór tym zbrodniom i w jaki sposób tego dokonywali?

„Jak?” – starannie przygotowane zajęcia i odpowiednie dobranie materiału pozwolą na skuteczne nauczanie o Holokauście. Ważne są zastosowane przez nauczyciela metody: koncentrowanie się na uczniu, wspieranie jego krytycznego myślenia i refleksji.

Autorzy mają świadomość, że problematyka Holokaustu stawia przed nauczycielem wiele wyzwań, ze względu na jej traumatyczny charakter, ale także odmienne poglądy na temat szczegółowych kwestii dotyczących na przykład współdziałania obywateli innych niż Niemcy państw w zbrodniach dokonywanych na Żydach, zakresu tych zbrodni, interpretacji zachowań świadków.

Za najważniejsze autorzy Wytycznych uznali przekonanie, że ludobójstwo jest procesem, który da się powstrzymać. Do tego jednak potrzebna jest wiedza na temat historycznych, społecznych, politycznych, ekonomicznych i religijnych czynników, które uwarunkowały Holokaust – wydarzenie bezprecedensowe w dziejach Europy – próbę wymordowania całego narodu, wraz ze zniszczeniem jego kultury i tradycji. Badanie historii Holokaustu da uczniom narzędzie do analizy współcześnie rozgrywających się wydarzeń: pozwoli na zidentyfikowanie sytuacji podważenia struktur demokratycznych w państwie oraz łamania praw człowieka. Uczyni ucznia mniej

podatnym na wszelkiego rodzaju manipulacje, umożliwi rozpoznanie różnych przejawów antysemityzmu i innych ideologii służących do podziału społeczeństwa.

Nauczanie o Holokauście ma także konsekwencje w kształtowaniu postaw ucznia, jego emocjonalnym i moralnym rozwoju. Efektem podjęcia tego tematu będzie także zaangażowanie uczniów w projekty służące upamiętnianiu ocalałych z Zagłady, co daje nadzieję, że Niemcom nie uda się dwukrotnie zabić Żydów: pierwszy raz poprzez ich fizyczne unicestwienie i kolejny – poprzez zabicie pamięci o nich.

Niezwykle istotne dla procesu uczenia o Holokauście jest uwzględnienie kontekstu, w którym się ono dokonuje. Z niego wynikać będzie, które tematy będą omawiane szerzej, a którym poświęci nauczyciel mniej uwagi. Nie tylko treści nauczania, ale i stosowane metody powinny być zróżnicowane. W Polsce – kraju w którym Niemcy umieścili większość obozów śmierci i obozów koncentracyjnych, i w którym żyła przed wojną licząca 3,5 miliona osób społeczność żydowska, jest możliwa do wykorzystania zarówno osobista wizyta uczniów w jednym z obozów, jak i udział w spotkaniu ze świadkiem historii. Relacje świadków historii – tak Żydów, jak i Polaków – umieszczane są na przykład na stronie internetowej Muzeum Getta Warszawskiego. Opowiadają oni nie tylko o Zagładzie, ale i o stosunkach polsko-żydowskim w okresie bezpośrednio poprzedzającym wojnę.